

A szlovák egyházmegye megalakításának kísérletei a Szlovenszkói Tiszánineni Református Egyházkerületben a két világháború között

Harsányi Béla

Történelmi előzmények

A Zemplén, Sáros és Ung vármegyékben élő szlovák reformátusok története nyilván mindig is megosztotta a különböző nemzetiségű, politikai hovatartozású történészeket, és nem volt egyszerű soha erről a témáról higgadtan és tárgyilagosan beszélni. Ennek elsődleges oka az az egyháztörténetben az évszázadok folyamán kialakult téves sztereotípiája, hogy – legalábbis a Kárpát-medencén belül – az egyes protestáns vallási felekezetek egy vagy két konkrét nemzetiségnek a jellemvonásaihoz tartoznak csupán. A németek és a szlovákok eredendően csak lutheránusok lehetnek, míg, ha magyarokról van szó, akkor csak kálvinistákról beszélhetünk. A protestáns irányzatoknak ez az elterjedt etnikai determinációja aztán további téves gondolatokhoz vezetett. Ilyen például, hogy mindezek alapján tehát az etnikailag nem magyar területeken a kálvini irányzat csakis erőszakkal és kényszerrel terjedhetett el, és annak elfogadtatása szükségképpen fokozatos elmagyarosodással járt együtt. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk a kálvini reformáció ún. „második reformáció” jellegére, vagyis arra, hogy a kálvini tan többnyire csak ott terjedt el, ahol korábban a lutheri irányt már elfogadták, és ahol nem voltak ennek politikai, gazdasági, egyházszerkezeti akadályai. És bár a lutheri iránytól a kálvini irányhoz való fordulás folyamatáról kevés adat áll rendelkezésünkre, annyit valószínűsíthetünk, hogy ez egyáltalán nem kényszerrel és erőszakkal, hanem nyilván a földesurak közbenjárásával, de teljesen önkéntesen, fokozatosan, és nagyobb atrocitásoktól mentesen ment végbe. Az új tanítást a már meglévő új hitnek az elmélyítéseként, kiteljesedéseként, tökéletesítéseként tekintették. Ez a folyamat hasonló módon ment végbe a különböző területeken, és nem volt semmi köze az etnikai hovatartozáshoz. A kálvini irányzat egyébként a most tárgyalt területen is komoly akadályokba ütközött a 16. század végére, mégpedig az öt szabad királyi város lutheránus esperességébe, melynek hatáskörébe tartoztak a Sáros és Szepes vármegyékben élő gyülekezetek is. Így ezeken a területeken a kálvinizmus csak titokban működhetett. Azonban még így is, a tizenhárom felső-magyarországi vármegyéből tizenegyben elterjedt az új irányzat, többek között azokban is, amelyekben nagy számban élt szlovák lakosság, Abaújban, Ungban, Zemplénben és Sárosban. Így összesen a mai Kelet-Szlovákia területén a 16. század végén, a 17. század elején kb. százötven szlovák református gyülekezet létezett.¹

A következő nagy kérdés, amit a koncepciózus és az etnikai determinizmussal megfertőzött protestáns egyháztörténet feltesz, hogy hová tűnt el pár évszázad leforgása alatt ez a rengeteg szlovák kálvinista. És a válaszuk természetesen kész van rá: nem történhetett más, mint hogy elmagya-

¹ KÓNYA ANNAMÁRIA – KÓNYA PÉTER: Szlovák reformátusok a XVI-XVIII. században. Sárospatak, 2013. (továbbiakban: KÓNYA-KÓNYA, 2013.) 109–113. p., 118. p.

rosították őket. Ha azonban megvizsgáljuk a korabeli történelmi viszonyokat és folyamatokat, akkor rá kell jönnünk, hogy más okokat kell keresnünk erre. Könnyen megérthető, hogy egy keleti rítusú vallásos örökséggel rendelkező nép nehezen tudott hosszú távon azonosulni a protestantizmussal, azon belül különösen is a kálvinizmussal, így a rekatolizáció idején az elsők között voltak, akik visszatértek őseik hitéhez. A 17. század közepén-végén a legtöbb szlovák református gyülekezet rekatolizált. A rekatolizáció mellett nagy hatással volt még a térség vallási viszonyaira a 17. század közepétől elinduló nagymértékű szlovák és ruszin migráció is az északi és keleti területekről, amely szinte szó szerint áradatként söpörte el a protestantizmust a vidéken. Ezeknek a folyamatoknak köszönhetően a 18. század második felére a tiszáninneni egyházkerületben már mindössze csupán harminchét szlovák református gyülekezet létezett. Melyek is voltak azonban konkrétan azok a gyülekezetek, amelyeket a 16-17. században szlovák református gyülekezetekként tarthatunk számon? Bár ebből az időből az egyes települések etnikai összetételét csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, felsorolhatunk néhány főbb gyülekezetet. Abaújban ilyen volt Petőszinye, Bód, Rozgony, Tarcavajkóc, Abaújharaszi, Felsőlcsár, Beszter, Lengyelfalva, Kassaújfalva, Gecse, Györke, Ósva, Ruzska. Ungban: Nagyszeretva, Kisszeretva, Pályin, Szobránc, Hanajna, Vinna, Tarna, Józsa, Pinkóc, Jenke, Zahar, Vizsoka, Szenna, Vámoslucska, Sárosremete, Prekopa. Zemplénben: Budka, Nagymihály, Lasztomér, Topolyán, Sztára, Alsókörtvélyes, Zemplénmátyás, Zsalobina, Szilvásújfalva, Nagyazar, Kisazar, Magyarizsép, Tőketerebes, Miglész, Gálszécs, Varanó. Sáros vármegyében szinte az összes református gyülekezet szlovák volt: Szentmihály, Ásgút, Kende, Alsósebes, Komlóskeresztes, Szentpéter, Tótselymes, Tölgyszék, Somos, Balpataka, Somosújfalva, Sóvár, Csalfalu, Nagysáros, Nagyszilvás, Komlós. Szepesben Márkusfalvát és Batizfalvát említhetjük.²

Elmondhatjuk tehát, hogy a 16. század végén, a 17. század elején a szlovák lakosság körében a kálvini tanítások igen elterjedtek a Tiszáninnenen. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy bármilyen sokan is voltak a szlovák reformátusok, a legtöbb gyülekezetben mégis csak kisebbségben voltak a magyarokhoz képest, vagy legalábbis igen vegyes volt a gyülekezet etnikai összetétele. Mivel az egyházmegyék központjai általában a mezővárosokban, vagyis magyar többségű településen voltak, és az egyházmegyén belül is, Sáros vármegye kivételével, a magyar hívek voltak többségben, természetes, hogy magyar volt az egyházmegyék „hivatalos nyelve” is. Magyarok voltak a gyülekezeteket nagyban fenntartó nemesek, földesurak is, akik a lelkészekről gondoskodtak a gyülekezetek számára. Ők pedig nyilván elvárták, hogy a lelkész a gyülekezet tagjainak lelki igényei mellett elsősorban az ő lelki szükségleteiről gondoskodjon, magyarul. A falvakban ezért feltételezhetően a szlovák reformátusok nagy része bírta a magyar nyelvet is, és azon hallgatta az istentiszteleteket. A nagyobb mezővárosokban (Nagymihály, Gálszécs, Terebes, Varanó, Homonna) és leányegyházaikban ezzel ellentétben sajátos helyzet alakult ki, amennyiben általában volt egy magyar lelkész és egy szlovák segédlelkész. A magyar lelkész tartotta az istentiszteleteket a földesúrnak a városban, a segédlelkész pedig szolgált a szlovák hívek között és a leányegyházakban. A szolgálatok számát tekintve

² KÓNYA-KÓNYA, 2013. 113–120. p.

természetesen a segédlelkészé volt a több munka, a nagyobb anyagi megbecsülés azonban nyilván a lelkésznek járt. Látjuk azonban, hogy ez a helyzet sem volt szándékos etnikai jellegű negatív diszkrimináció, hanem pusztán az adott kor társadalmi, politikai, gazdasági körülményeinek természetes folyománya. A szlovák nyelvű istentiszteletek tartásának volt ezenkívül több más objektív akadályozó tényezője is a gyülekezetekben. Az egyik a szlovák ajkú vagy szlovákul tudó lelkészek hiánya volt, a másik pedig a szlovák népesség rendkívül szerény anyagi lehetőségei, amely azt eredményezte, hogy ha volt is néhány szlovákul is beszélő lelkész, ők sem szívesen vállaltak szolgálatot ezeken a településeken.³

A kezdeti törekvések és az egyház ellenállása

E történelmi kitekintés és előzményismertetés után térjünk most már rá az évszázadok folyamán jócskán megfogyatkozott szlovák gyülekezetek két világháború közötti sorsára a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerületben. A szlovák reformátusok Trianon után igen furcsa, skizofrén helyzetben találták magukat. Hirtelen egy etnikai és vallási kisebbségből államalkotó nemzetté váltak, és megtudták, hogy őket eddig valójában elnyomták mind vallási, mind nyelvi, mind kulturális téren. Hogy ebből mennyi volt igaz a valóságban, azt ma már nehéz lenne felbecsülni. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulásától fogva fokozatosan erősödött Magyarországon a nemzetállami jellegre való törekvés, és ez számottevő sikereket elérve, az állam és az egyház szoros összefonódásából adódóan, bizonyára begyűrűzött a tiszáninneri egyház-kormányzatba is. Erre utal Péter Mihály 1901 februárjában a Sárospataki Lapokban megjelent írása, amely bár alapvetően nemes célnak nevezi a „magyarosítást”, amire a Tiszáninneri Református Egyházkerület vezetése a „tótajkú” gyülekezetekkel szemben törekszik, de felekezeti szempontból veszélyesnek tartja, mert félti, hogy ezáltal a római katolicizmus karjaiba hajtják a szlovák híveket.⁴ Ebből is látjuk, hogy a századfordulón az egyházi közéletben legitim célkitűzés volt a magyarosítás a szlovák reformátusok esetében.

Az államfordulat után aztán a szlovák református gyülekezetek helyzete és sorsa az egyik központi kérdésévé vált nem csak a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerületnek, hanem az egész egyetemes egyháznak. Ez annak volt köszönhető, hogy a csehszlovák kormány már a kezdetektől a református egyházzal való pozitív bánásmód egyik fontos feltételéül szabta egy önálló szlovák egyházmegye létesítését és annak nagyfokú képviselét az egyházi szervezet minden szintjén.⁵ Erre történt is egy puccsszerű kísérlet már nagyon korán, Stunda István, a tanügyi és vallásügyi referátus protestáns ügyekkel foglalkozó osztályának titkára részéről, aki egyébként maga is szlovák nemzetiségű református lelkész volt. A részletek ezzel kapcsolatban meglehetősen homályosak, csupán annyit tudunk, hogy Stunda a szlovák gyülekezetben szolgáló református

³ KÓNYA-KÓNYA, 2013. 127–134. p.

⁴ PÉTER MIHÁLY: A magyarországi tótajkú református gyülekezetek sorsa. In: *Sárospataki Lapok*, 1901. február 4. 94–97. p.

⁵ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének jegyzőkönyve, 1920. december 21. Szerk.: Réz László. 5. sz.

lelkészeket 1919. július 29-re meghívta egy értekezletre, Nagymihályba. Hat lelkész jelent meg az értekezleten, ahol Stunda valószínűleg mindent megígért nekik, államsegélyt, adócsökkentési támogatást stb., és valamilyen ismeretlen szövegű nyilatkozat aláírására kérte őket, amit az addig már jócskán kiéheztetett lelkészek meg is tettek. Néhány nap múlva aztán a *Slovensky Calvin* című amerikai lapban diadalittasan jelentette be, hogy a szlovák gyülekezetek lelkészei megalakították a szlovák egyházmegeét, sőt esperest és megyei főgondnokot is választottak már. Csalódnia kellett azonban, mert az 1920. december 21-i egyházkerületi közgyűlésen a nagymihályi értekezleten részt vett lelkészek képviselőjében két lelkész nyíltan letagadta, hogy bármi ilyesmit aláírtak volna. Állításuk szerint a nyilatkozat mindössze arról szólt, hogy ők az akkor hivatalban lévő püspök, Révész Kálmán tudtával és beleegyezésével Stundát ajánlják a miniszteriumban a református ügyekkel foglalkozó referátus előadójaul. Ráadásul, ahogy a Felső-Zempléni Református Egyházmege Közgyűlése ki is mondta: a Stunda által nyilvánosságra hozott határozat, ha meg is született, amit a résztvevők együttesen tagadnak, akkor is teljesen törvénytelen, hiszen egy ad hoc jellegű tanácskozás volt ez, amelyet semmilyen egyházi szerv nem hívott össze.⁶ Valószínűleg az egész akció Stunda részéről a magasabb csehszlovák politikai körök szimpátiájának megnyerésére irányult miniszteriumi állásának megtartása, sőt a feljebbjutás reményében.

A szlovák egyházmege megalakításának kérdésében egyébként az egyház álláspontja az volt, hogy ez az állami elvárás súlyos beavatkozás az egyházi autonómiába, hiszen a szervezeti felépítés és beosztás szigorú belügynek számít. Ráadásul az egyházi felsőbbség maga sértené meg saját alkotmányát, ha felülről hozna létre egy különálló egyházmegeét, hiszen az alkotmány fontos alapelve az alulról felfelé való építkezés, vagyis az, hogy a gyülekezetekből kell kiindulnia minden jognak és igénynek. Harmadszor pedig, szólt az érvelés, egy szlovákokból álló egyházmege oly kevés és oly kisszámú gyülekezetekből állna, hogy teljességgel képtelen lenne magát fenntartani és működtetni.⁷ Ez utóbbi érv természetesen nem nyomott sokat a latban és nem jelentett megoldhatatlan problémát a szlovák egyházmege megalakítását követelő, a szlovák református híveket izgatni, uszítani igyekvő körök számára, hiszen például Abaújban, ahol mindössze egy szlovák többségű gyülekezet volt (Tarcavajkóc), az 1921-es népszámlálás alkalmával 100%-ban magyar nemzetiségű falvakat nyilvánítottak szlováknak. De ugyanez volt a helyzet Ungban és Felső-Zemplénben is. Nyilván nem sok idő kellett hozzá, hogy az izgatók elkezdjék követelni a szlovák

⁶ Az 1919–20-ik évi államsegély. In: *Református Egyház és Iskola*, 1922. április 16. 62. p.; PÉTER MIHÁLY: Válasz tiszteletes Stunda István ref. s. lelkész, előadói titkár úrnak. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. február 27. 2. p.; IDRÁNYI BARNA: Hol van a punctum saliens? In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. február 27. 1. p.; Papp István levele a köztársasági elnökhöz, 1924. május 28. – A Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: TiREL.) PF-3.

⁷ PÉTER MIHÁLY: A szlovák egyházmege kérdése. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. január 16. 2–3. p.; A Szlovenszkói Tiszáninneni Református Egyházkerület és a Szlovenszkói Dunáninneni Református Egyházkerület Közös Bizottságának jegyzőkönyve, 1921. május 7. Szerk.: Péter Mihály. 4. sz.

egyházmegyének az 1921-es népszámlálás adatai alapján való felállítását.⁸ Elképzeléseik szerint a következő anyaegyházak tartoztak volna a szlovák egyházmegyébe: Gálszécs, Tusa, Kisazar, Migléc, Magyarizsép, Lasztóc, Gercsely, Alsómihályi, Hardicsa, Bodzásújlak, Bánóc, Málca, Lasztomér, Deregnő, Vaján, Pályin, Nagyszeretva, Veskóc, Tarnóc, Szürte, Minaj, Csap, Tizzasalomon, Ungvár, Lucska, Reviscse, Pinkóc, Ungmagyaros, Bezó, Jenke, Vajkóc, Petőszinye, Nagytoronya, Magyarjezseb. Péter Mihály megdöbbenéssel mutat rá a Református Egyház és Iskola hasábjain, hogy ezen harmincnégy anyaegyházból mindössze tízben vannak többségben a szlovákok, és vannak közöttük jócskán színmagyarok is.⁹ A fenti felsorolással szemben a református egyház képviselői szerint legfeljebb a következő gyülekezetek voltak szlovákoknak mondhatók: Felső-Zemplénben Tusa és leányegyházai, Tusaújfalu és Hór, Migléc és leányegyháza Vécse, Bánóc és leányegyházai, Vásárhely és Morva, Deregnő és leányegyháza Szalók, Lasztomér és Málca. Ungban Vámoslucska és leányegyháza Solymos, Felsőrócse és leányegyházai, Sárosrócse, és Sárosmező, Bezó és leányegyháza Zahar, Pinkóc, Jenke és leányegyháza Kereszt, Pályin, Nagyszeretva és leányegyháza Kisszeretva. Ezekben a gyülekezetekben kb. nyolcezer szlovák református élt.¹⁰ Az egyház és a református lelkészek elleni uszítás, izgatás néhol már-már valóban ijesztő formákat és méreteket öltött. A *Slovensky Vychod* című lapban a következő sorok jelenhettek meg:

„Felemeljük szavunkat és tiltakozunk az ellen, hogy magyarországi püspökök igazgassák a mi cseh-szlovén-szlovák egyházunkat. Ellenkezőleg, egyhangúlag kinyilatkoztatjuk, hogy nekünk nem kell a magyar ref. egyházzal semminemű közösség és nem kell, hogy népünk továbbra is a magyar intrikák és a magyar sovinizmus céltáblájául tétessék ki. Kívánjuk továbbá, hogy minden ev. ref. templomban az isteni tiszteletek szlovák nyelven végeztessenek [...] A pacsirta saját hangjain, melyek szívéből erednek dicsóítják a Mindenhatót; csak a szlovák kénytelen saját érzéseit magyar zsinóratba öltöztetni, mint a talián a majmot veres frakkba [...] Nem érezték pirt arcotokon és szégyent szívetekben [...] ? Mikor fogtok már bátran szemébe nézni a ti álnok pásztoraitoknak és kántoraitoknak? És megkérdezitek tőlük: meddig kell még játszaniok a ti türelmességetekkel? Hiszen ők vannak tiértetek és belőletek élnek; ha tehát nem akarnak veletek lenni, segítségétek át a határ mögé!”¹¹

Az ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulások nem szűntek meg a szlovák lapok részéről a két világháború közötti időszakban. Nem csoda, ha legalábbis a kezdeti időszakban az egyházi vezetés feladatának érezte felvenni a küzdelmet ezekkel a hangulatkeltésekkel szemben. Czinke István, a Szlovén-szlovák Tiszáninnyi Református Egyházkerület püspöke, mint konventi

⁸ PÉTER MIHÁLY: Adalékok a szlovák egyházmegye szervezési mozgalmához. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. március 20. 3. p.

⁹ PÉTER MIHÁLY: A szlovák egyházmegye térképe. In: *Református Egyház és Iskola*, 1923. augusztus 19. 131–132. p.

¹⁰ Péter Mihály levele Czinke Istvánhoz, 1924. május 31. – TIREL. PF-3.; Papp József levele Füßy Kálmánhoz, 1924. július 3. – Uo.; Péter Mihály levele Czinke Istvánhoz, 1924. július 30. – Uo.

¹¹ Tiltakozás. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. március 20. 2–3. p.

elnök, Péter Mihály gálszécsi lelkész, egyházkerületi tanácsbíró bízta meg egy szlovák nyelvű memorandum és egy röpirat elkészítésével a témában, amelyek összefoglalták a református egyház álláspontját, és amelyek közül előbbit a kormánynak és a köztársasági elnöknek nyújtották be, utóbbit pedig a prágai törvényhozás tagjai között terjesztették.¹² Ezenkívül az egyház hivatalos lapjában, a Református Egyház és Iskolában folyamatosan tiltakoztak ezek ellen a hírlapi támadások ellen, és igyekeztek cáfolni minden rágalmat. Többször leleplezészerűen felhívták a szlovák reformátusok és az egész egyházi közvélemény figyelmét arra, hogy a háttérben más célok is forognak, és az önálló szlovák egyházmegye megalakítása csak az első lépés a nagy tervben, mert miután ezt elérték, a szlovák egyházmegyének a szlovák evangélikusokhoz vagy a cseh-testvér egyházhoz való csatolása következik.¹³ A támadások persze nem maradtak sokáig csupán a szavak szintjén, az ellenséges elemek hamarosan közvetlen módon is befolyással akartak lenni a tiszáninneri szlovák reformátusok életére. A csehtestvér egyház zsinata 1921 tavaszán levélben kereste meg Czinke István püspököt azzal kapcsolatban, hogy hamarosan egy küldöttséget fognak kibocsátani a szlovák református gyülekezetekbe, akiket kérnek kellő tisztelettel és szeretettel fogadni. A konvent válaszában felháborodásának adott hangot azt illetően, hogy külső tényezők ilyen durván akarnak beleszólni a református egyház belügyeibe, és a szlovák egyházmegye felállítása mellett akarnak kampányolni.¹⁴ A tiltakozás nem hatotta meg a címzetteket, hanem hol titokban, hol hivatalos utak alkalmával nagyon is gyakran elkezdték látogatni képviselőik által a kérdéses gyülekezeteket. A legtöbb esetben azonban ilyenkor a helyi lelkészek valamilyen indokkal, kifogással szabotálták a gyülekezettel való találkozást.¹⁵ A küldöttek munkájának előkészítésére, segítésére egy Jan Sirny nevű Amerikából hazatérő, cseh nemzetiségű, magát református lelkészként bemutató személyt küldtek előre. Róla azt kell tudni, hogy 1922 elején jelent meg az ungi egyházmegyében, Solymoson, ahol lelkészi munkába kezdett és a gyülekezet nemsokára lelkészeül választotta. Ennek megerősítését kérte Czinke püspöktől. A püspök azonban, mivel Solymos leányegyházközség volt, és mivel Sirny semmiféle lelkészi oklevelet neki be nem mutatott, továbbá mivel ez a lelkészválasztási eljárás teljességgel távolt állt a református egyház törvényeitől, Sirny kérését visszautasította, sőt a konvent határozata értelmében állami hatósági beavatkozást kért Sirny ellen.¹⁶ Ezt azonban a zsupáni hivatal vonakodott

¹² A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjének jegyzőkönyve, 1921. július 3. Szerk.: Péter Mihály. 16. sz.; A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjének jegyzőkönyve, 1922. május 17. Szerk.: Péter Mihály. 22. sz.

¹³ Magunkról. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. november 13. 1–3. p.; Mit írnak a szlovák lapok. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. november 27. 2. p.; Cseh hírek rólunk. In: *Református Egyház és Iskola*, 1922. április 16. 63–64. p.; Lapszemle. In: *Református Egyház és Iskola*, 1922. június 11. 95–96. p.

¹⁴ A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1921. július 3. Szerk.: Péter Mihály. 8. sz.

¹⁵ A kálvinista szlovákok között. In: *Református Egyház és Iskola*, 1921. november 27. 3–4. p.

¹⁶ A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1922. május 18. Szerk.: Péter Mihály. 30. sz.

végrehajtani.¹⁷ A konvent ezután Szlovenszkó teljhatalmú miniszteréhez fordult, hasson oda, hogy a zempléni zsupán elvégezze feladatát. Erre sem érkezett azonban válasz. Az ügy évekig húzódott, míg végül 1925-ben az amerikai presbiteriánus egyház, amelyiktől Sirny a megbízatását kapta, Czinke többszöri kérésére visszahívta őt.¹⁸

Mindeközben a legmagasabb kormányzati körök részéről sem szűnt meg a szlovák egyházmegye megalakítására vonatkozó elvárás az egyház felé. Az 1923. június 17. és 25. között tartott lévai zsinaton Slavík György a kormány képviselőjében megjelenve megfogalmazta annak abbéli reményét, hogy a zsinat törvénybe fogja iktatni egy új, szlovák egyházmegye megalakítását. Mint mondta, semmiképpen nem akar ezzel a legfőbb végrehajtó hatalom befolyást gyakorolni az egyházra, ugyanakkor a törvények állami ratifikálását ez a körülmény bizonyára nagyban elősegítené.¹⁹ A kormánynak ezek az intenciói ugyanakkor úgy tűnik süket fülekre találtak, mert a zsinati jegyzőkönyvben szóba sem kerül új egyházmegye alakítása. Merész döntés volt ez a zsinat részéről, aminek mondhatjuk, hogy súlyos következménye lett, a kormány a teljes csehszlovák uralom alatt minden engedmény és erőfeszítés ellenére nem hagyta jóvá a református egyház törvényeit.

1923 őszén aztán – mondhatjuk – az egyház védekezésből ellentámadásba ment át. A szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület közgyűlése kimondta, hogy bár a maga részéről a szlovák egyházmegye megalakítását továbbra is veszélyesnek és értelmetlennek tartja, nem akar azonban útjába állni a kormány erre irányuló törekvéseinek. Ahhoz azonban ragaszkodik, hogy ez az alakulás csak a református egyház demokratikus alkotmányának megfelelően, azaz a szlovák református gyülekezetek megkérdezésével és véleménynyilvánításával történhet, nem pedig a kormány erőszakolására. Felemelte továbbá az ellen is a szavát az egyházkerület, hogy bármely magyar gyülekezet az 1921-es népszámlálás manipulált adatai alapján a szlovák egyházmegyébe soroltasson.²⁰ 1924 januárjában a konvent még tovább ment ennél, amikor kimondta, hogy amennyiben a szlovák reformátusok úgy döntenek, hogy önálló egyházmegyét szerveznek, úgy tekinti őket, mint autonóm nemzeti egyházat, amellyel többé semmilyen szervezeti közösséget nem vállalnak.²¹

1924 tavaszán aztán újabb súlyos támadás érte a református egyházat a szlovák gyülekezetek miatt. Pályinból érkezett a tiszáninneri püspöki hivatalba egy levél nyolcvanegy aláírással, melyben azt kérik, hogy a tizenhat éve ott szolgáló, de szlovákkul megtanulni mégsem hajlandó lelkészüket a püspök távolítsa el onnan, és helyezzen oda szlovákkul tudó lelkészt. Kifo-

¹⁷ ISAÁK IMRE: Az ungi egyházmegye közgyűlése. In: *Református Egyház és Iskola*, 1922. augusztus 6. 131. p.

¹⁸ A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1923. április 25–26. Szerk.: Péter Mihály. 20. sz.

¹⁹ A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve, 1923. június 17–25. Szerk.: Péter Mihály. 17. sz.

²⁰ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1923. október 16–17. Szerk.: Réz László. 10. sz.

²¹ A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1924. január 8. Szerk.: Péter Mihály. 16. sz.

gásolták, hogy minden harmadik héten magyarul szól az igehirdetés, holott mindössze 15% a magyarság részaránya a gyülekezetben, de azok is csak renegátok, akiket a magyar elnyomás magyarosított el, és hogy a szlovák nyelven elmondott igehirdetéseket a lelkész, mivel nem tud szlovákul, mindenféle hangsúly nélkül csak felolvassa, ami így csupán pusztába kiáltott szóként hat a gyülekezetben.²² Czinke válasza majd két hónapot váratott magára. Nyílt levelet tett közzé a Református Egyház és Iskolában, valamint a Prágai Magyar Hírlapban.²³ Elsősorban leszögezi, hogy nem csak nekik, hanem sugalmazóiknak, uszítóiknak válaszol, mivel tisztában van vele, hogy a pályiniak nem maguktól írták levelüket. A szlovák reformátusoknak, mondja, nem lenne szabad hagyni magukat rábeszélni ilyen természetű vádaskodásokra, hiszen nekik tudniuk kellene, hogy az elmúlt négyszáz évben a magyar református egyház védte meg őket attól, hogy elmerüljenek a körülöttük lévő pravoszláv és görögkeleti tengerben. És míg ez alatt a négyszáz év alatt ők minden állítólagos elnyomás közepette megmaradtak szlováknak, addig nagyon kétséges, hogy a jelenlegi cseh-szlovák államban négyszáz év múlva lesznek-e még magyarok. Felhívja a figyelmet a hozzá intézett levél aláíróinak családneveire, amelyek nagy részben magyar származásúak. Ebből is látszik, mondja, hogy nemhogy elnyomták volna a magyar uralom alatt a szlovákokat, sőt, nagyon sok magyar hozzájuk idomult. Kijelenti, hogy nemsokára sor fog kerülni a szlovák gyülekezeteknek az egyházkerület és az egyetemes konvent által elrendelt megkeresésére, ahol majd végképp eldönthetik, menni akarnak-e vagy maradni. Addig is azonban, mondja, lelkészeiket a református gyülekezetek továbbra is maguk választják, és nem a püspök rendeli ki őket a gyülekezetekhez. Sajnálataát fejezi ki amiatt, hogy a szlovák református hívek olyan tanácsadókra hallgatnak, akik a református törvényeknek még ezzel a legalapvetőbb elemével sincsenek tisztában.²⁴ Czinke nyílt levele után nem sokkal egyébként kiderült, hogy a pályiniak nevében a Czinkéhez írt beadványt a járási főnök és a szolgabíró írta, és rajta az aláírások nagy része hamis volt. Az egész pályini gyülekezet pedig bűnbánattal kért bocsánatot a püspöktől.²⁵

Czinke azonban ennek ellenére is mihamarabb pontot akart tenni a szlovák egyházmegye ügyére, ezért Péter Mihályt kérte meg arra, hogy fogalmazza meg a meglátogatásukról szóló körlevelet. Kérdéses volt, hogy kik vegyenek részt a küldöttségben Péter mellett, hogy legyen-e köztük állami személy, illetve hogy pontosan mely gyülekezeteket érinti ez a megkeresés.²⁶ Végül úgy döntöttek, hogy a fentebb már felsorolt, az egyház által is szlováknak elismert gyülekezeteket és azok leányegyházait látogatják

²² Pályini gyülekezeti tagok levele Czinke Istvánhoz, 1924. február 28. – TIREL, PF-3.

²³ Czinke István levele a Prágai Magyar Hírlap szerkesztőségéhez, 1924. április 9. – TIREL, PF-3.

²⁴ CZINKE ISTVÁN: Nyílt levél a pályini református gyülekezethez s általa a többi szlovák reformátusokhoz. In: *Református Egyház és Iskola*, 1924. április 13. 57–58. p.

²⁵ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1924. szeptember 23–24. Szerk.: Pataky Pál. 8. sz.

²⁶ Czinke István Péter Mihályhoz, 1924. június 26. – TIREL, PF-3.; Czinke István levele Péter Mihályhoz, 1924. július 17. – Uo.

meg. A körlevél 1924 augusztusára készült el.²⁷ A kiküldött bizottság állandó tagjának Czinke Péter Mihályt nevezte ki, mellé pedig Felső-Zemplénben Thuránszky Tihamért, Ungban Patay Györgyöt, egyházmegyei gondnokokat állította.²⁸ A gyülekezetek megkeresésének eredményéről Péter a következőképpen számolt be: Felső-Zemplénben a jelenlegi egyházmegyénk kereteiben kívántak maradni Migléc, Tusa, Málca, Lasztómer, Tusaújfalu, Hór, Szalók és Vécse. Az elszakadásra szavazott Bánóc és leányegyháza Vécse, úgy azonban, hogy az egyházkerület kötelékében kívánnak maradni. Bánóc másik filiája, Morva megtagadta a véleménynyilvánítást. Ungban Felsőrócse, Sárosrócse, Kereszt, Zahar, Pályin, Jenke, Bezó és Pinkóc egyöntetűen nemet mondott a szlovák egyházmegyére. Nemmel szavaztak Vámoslucskán, Nagyszeretvén, Kisszeretvén és Solymoson, azonban ők is az egyházkerülethez való tartozást hangoztatták. Péter szerint, ha figyelembe vesszük, hogy a szlovák egyházmegyére főleg a kisebb népességű gyülekezetekben szavaztak igennel, akkor bátran kijelenthető, hogy a szlovákság 90%-a nem akart önálló szlovák egyházmegyét.²⁹

Ezek után a szlovákság elszakadását kívánó körök kénytelenek voltak más módot találni céljaik megvalósítására. Nem kellett sokáig várni az új kezdeményezésre. Hutka József bánóci lelkész és Tomasulya János segédlelkész 1924. december 18-ra Nagymihályba gyűlést szervezett a szlovák református gyülekezetek lelkészeinek, presbitereinek, és minden egyháztagnak, melynek célja a Szlovák Kálvinisták Szövetségének a megalapítása volt.³⁰ Sajnos a meglévő források alapján nem tudjuk megállapítani, hogy létrejött-e már ekkor is ez a szövetség. Ha meg is alakították, különösebb tevékenységet ekkoriban még nem folytatott.

Az egyházi ellenállás megtörése, a pozsonyi zsinat

IX. törvénycikke

A szlovák egyházmegye kérdése ezek után csak akkor került újra középpontba, miután a kormány – többek közt, és mondhatjuk, hogy elsősorban – a szlovák egyházmegye megalakításának kikerülése miatt, éveken keresztül halasztgatta a lévai törvénykönyv állami elfogadását. Ezzel párhuzamosan visszavonta sok lelkész államsegélyét, és visszatartották az egyházaknak járó közigazgatási államsegélyeket is. Az 1926-os kongruatörvény szintén egy újabb szöveget vert sok lelkész egzisztenciájába. Ilyen kiéhezettett és kiszolgáltatott helyzetben alakult meg és működött 1926–1927 folyamán az állam és a református egyház képviselőiből álló közös bizottság, melynek egyházi részről Sörös Béla losonci lelkész, a teológia megbízott igazgatója volt a vezetője, és melyben az egyházi küldötteknek mindössze annyi volt a feladata, hogy tudomásul vegyék és rögzítsék, milyen változásokat kíván látni a kormány a lévai zsinat törvénykönyvében, majd ezeket a törvényhozó zsinat elé terjessze.

²⁷ Czinke István körlevele a szlovák ajkú református gyülekezetekhez, 1924. augusztus 2. – TIREL, PF-3.

²⁸ Czinke István megbízólevele Péter Mihály, Thuránszky Tihamér és Patay György számára, 1924. augusztus 4. – TIREL, PF-3.

²⁹ PÉTER MIHÁLY: A szlovák kálvinisták állásfoglalása a szlovák egyházmegye ügyében. In: *Református Egyház és Iskola*, 1924. szeptember 7. 141–142. p.

³⁰ Szakall István levele Czinke Istvánhoz, 1924. december 17. – TIREL, PF-4.

Ezen kormányészrevételeknek volt egyik sarkalatos pontja az úgynevezett X. törvénycikk, amely egy teljesen új fejezetben tárgyalta az egyházkerületek és egyházmegyéik beosztását, valamint a szlovák egyházmegye felállítását. A tárgyalások során a kormány képviselői úgy nyilatkoztak, hogy ennek a kérdésnek a megoldásán múlt nem csak a lévai törvénykönyv elfogadása, de a kormány és az egyház közt fennálló minden egyéb vitás ügynek a megoldása is. Sűrös eredeti terve az volt, hogy úgy védi ki a kormány erre irányuló elvárásait, hogy a zsinat csak rendelje el a szlovák egyházmegye létrehozását, és bízta rá annak megvalósítását a szlovenszkói tiszáninenni egyházkerületre, ez azonban ekkor már tarthatatlan álláspontnak bizonyult, és az egyháznak bele kellett egyeznie, hogy a zsinatnak magának kell megalkotnia a X. törvénycikket ezzel kapcsolatban. Ez végül 1928. január 24. és 26. között meg is történt. A törvénycikk 4. §-a felsorolja a szlovák egyházmegyébe kötelezően besorolandó gyülekezeteket: Felső-Zemplénből Bánóc anyaegyházközség, Vásárhely leányegyházközség, Morva leányegyházközség, Migléc anyaegyházközség, Vécse társegyházközség, Tusa anyaegyházközség, Tusaújfalu társegyházközség, Hór leányegyházközség, Lasztomér anyaegyházközség, Málca anyaegyházközség, Szalók leányegyházközség. Ungból Bező anyaegyházközség, Zahar leányegyházközség, Felsőőröcse anyaegyházközség, Sárosőröcse leányegyházközség, Pályin anyaegyházközség, Jenke anyaegyházközség, Kereszt leányegyházközség, Pinkóc anyaegyházközség, Nagyszeretva anyaegyházközség, Kisszeretva társegyházközség, Vámoslucska anyaegyházközség, Solymos leányegyházközség, Sárosmező anyaegyházközség, Visoka leányegyházközség. Ezen egyházközségeken túl azokat az egyházközségeket is a szlovák egyházmegyéhez tartozónak kell tekinteni a törvény szerint, amelyek a törvénykönyv állami elfogadása után hat hónapon belül az I. törvénycikk 22. §-nak 4. pontja alapján szlovák ajkúaknak bizonyulnak, és egy állami és egyházi képviselőkből álló közös bizottság előtt, hivatalos egyházközségi közgyűlésen kimondják a szlovák egyházmegyéhez való csatlakozást. Ezenkívül lehetőséget ad a törvény az állam képviselőinek arra, hogy a törvénykönyv állami elfogadásától számítva egy éven belül bármely gyülekezetben a fentiekhez hasonló módon ezt az eljárást foganatosítsák. A pénzügyek területén a törvény a meglévő magyar egyházmegyéket védte, amennyiben kimondta, hogy a most szlovák egyházmegyébe kerülő gyülekezetekben a meglévő olyan alapítványokat, ingatlanokat, adományokat, melyeket magyar személyek adományoztak, a magyar egyházmegye valamely alapítványához kell hozzárendelni, illetve hogy a megalakuló új egyházmegyének nincsenek igényei és követelései a magyar egyházmegye alapítványaival és vagyonával kapcsolatban. Kimondta a törvény, hogy a szlovák egyházmegye még saját területén belül sem lehet az elmagyartalanítás, az elszlovákosítás eszköze. A nyelvi kisebbségeknek megvannak a jogaik saját nyelvükön istentiszteletlátogatásra, hitéleti alkalmak szervezésére, egyházi szertartások igénybevételére, gyermekeik hitben való taníttatására. Kimondta továbbá, hogy természetesen a szlovák egyházmegyének ugyanazok lesznek a jogai és kötelességei is, mint az egyház bármely más

egyházmegyéjének.³¹ Magának a törvénycikknek az elfogadása egyébként nem ment gördülékenyen a zsinaton. Péter Mihály, Korláth Endre, Szilassy Béla és sokan mások is szóvá tették, hogy az egész helyzet, mely szerint az egyház kénytelen elfogadni a kormány diktátumát, mereven ellenkezik annak törvényes autonómiájával. A 4. §-t, melyben a gyülekezetek felsorolása történik meg, többen ki szerették volna hagyni, mondván, beleütközik a zsinat-presbiteri elvbe. Sörös ekkor kijelentette, hogy amennyiben ezt a törvénykönyvet a zsinat nem változtatás nélkül fogadja el, úgy nincs remény a törvénykönyv állami jóváhagyására. Ezután többen nyílt szavazást kértek a 4. §-ról, melynek eredménye az lett, hogy 15:9 arányban változatlanul elfogadták a Sörös által javasolt szöveget. Bármennyire szerette volna is azonban Sörös megőrizni az eredeti szöveget, nem tudta megakadályozni, hogy két változtatás ne történjen rajta. Az 5. §-ba Korláth Endre javaslatára beiktatták, hogy azokat a vallásos alapítványokat, ingatlanokat, céladományokat, amelyeket olyan magyar református személyek adományoztak, akik a szlovák egyházmegye területére kerülő egyházköztségben élnek vagy éltek, és az bármi okból kifolyólag nem tudja tovább betölteni eredeti rendeltetését, a magyar egyházmegye missziói vagy kulturális alapítványához kell csoportosítani. Szintén Korláth javaslatára az eredetileg tizenkét §-ból álló törvénycikket kiegészítették még kilencel úgy, hogy a törvénycikkhez készült rezolúciót, amelyet eredetileg azért készített az állam-egyházközi bizottság, hogy elvi iránymutatásokat adjon a szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület és a konvent számára a törvénycikk végrehajtásához, hozzácsatolták a törvénycikkhez. A zsinat ezután ebben a formában elfogadta azt.³² Szintén hozzátartozik még a törvénycikk történetéhez, hogy elfogadása után Szilassy Béla dunáninneri egyházkerületi főgondnok és Polchy István kárpátaljai egyházkerületi főgondnok lelkiismereti okokra hivatkozva nem vettek részt tovább a zsinat munkájában.³³

A szlovák Kálvinisták Szövetségének munkássága

Megismerve a törvény szövegét, láthatjuk, hogy a legnagyobb veszélyt benne az az egy év jelenti, ami a törvénykönyv állami elfogadásától kezdődik, és amelyben a közös állami-egyházi bizottság a vegyes nemzetiségű gyülekezetekbe ellátogatva, a helyszínen választás elé állítja a gyülekezeteket, hová akarnak tartozni. Sokan megijedtek ettől, és már-már a felső-zempléni és szlovenszkói ungi egyházmegyék megszűnését vizionálták.³⁴ Ennek a veszélye azonban nem fenyegetett, hiszen a törvénykönyv ratifikálása még ezek után is váratott magára. A kormány különböző mondvacsinált indokokkal halasztgatta elfogadását. Ennek hatására mondott le püspöki tisztségéről Czinke István 1929 nyarán. Helyét hamarosan Péter Mihály foglalta el.

³¹ Harsányi Béla gyűjteményéből: a pozsonyi zsinat törvénykönyvének szlovák nyelvű példánya, saját fordítás.

³² A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve, 1928. január 24–28. Szerk.: Péter Mihály. 77–82. sz.

³³ A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve, 1928. január 24–28. Szerk.: Péter Mihály. 91. sz.

³⁴ Czinke István körlevele az esperesekhez, 1927. december 29. – TIREL, PF-6.

Pétert már püspöksége kezdetén kérelemmel kereste fel a Szlovák Kálvinisták Szövetsége – élén Tomasulya János bánóci és Szakall István vámoslucskai lelkészekkel –, melyben a felső-zempléni egyházmege elutasító határozata ellenére kérték szövetségük alapszabályainak elfogadását, valamint a szlovák egyházmege soron kívüli, a törvénykönyv állami elfogadásától független felállítását, mégpedig az 1930-as népszámlálás adatainak figyelembevételével. Péter válasza erre az volt, hogy a megalkotott törvénycikk világosan kimondja, a szlovák egyházmegehez való tartozás a gyülekezetek megkérdezésével és nem a népszámlálás eredményével van szoros összefüggésben, és hogy az abban foglaltak csak a törvénykönyv állami ratifikációja után valósíthatók meg. Így ő, bár szíven viseli a szlovák reformátusok ügyét, nem tehet semmit az ügyben. A megkeresést azonban, hogy védje és igazolja magát, felterjesztette az egyetemes konventre is, hogy az erősítse meg vagy korigálja ezzel kapcsolatos döntését. A testület természetesen mindenben igazat adott Péternek.³⁵ Tomasulya Péter választát természetesen úgy mutatta be a rendelkezésére álló sajtóorgánumok útján, mint égbekiáltó jogtiprást és elnyomást. Különösen azt sérelmezte, hogy Péter emlékeztette őt arra, hogy a Szlovák Kálvinisták Szövetségének működése mindaddig, míg alapszabályai nem nyernek egyházi elismerést, teljességgel jogtalan. Tomasulya arra hivatkozva, hogy az állam már jóváhagyta a szövetség alapszabályait, a demokratikus jogok megsértéseként aposztrofálta Péter álláspontját.³⁶ Ezek után valóságos rágalomhadjárat indult a szlovák és cseh lapokban Péter Mihály személye ellen. Sovinisztának, szlovákgyűlölőnek tüntették fel mindenhol.³⁷ Mivel a Szlovák Kálvinisták Szövetsége többszöri figyelmeztetés után is folytatta törvénytelen működését, sőt külföldi és belföldi lapokkal kapcsolatot tartva, rágalmakat terjesztettek a református egyház vezetőségéről, ezért 1931 áprilisában Péter arra hivatkozva, hogy a szövetség vallási köntös alatt politikai tevékenységet folytat, betiltotta az abban való részvételt.³⁸ A tiltás 1932. szeptember 14-ig tartott, amikor is a felső-zempléni egyházmege közgyűlése elfogadta a Szlovák Kálvinisták Szövetségének alapszabályát.³⁹ Péter intézkedése mindenestre hatott, mert a szövetség ezután egy ideig nem szervezett gyűléseket, de Balázs János és Tomasulya János titkos lázító aknamunkája egyre jobban érezhető volt a szlovák gyülekezetek

³⁵ PÉTER MIHÁLY: Hivatalos rész. In: *Református Egyház és Iskola*, 1929. december 15. 11–12. p.; Péter Mihály levele Balogh Elemérhez, 1930. január 14. – TIREL, PF-9.; A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1931. március 18. Szerk.: Dusza János. 81. sz.

³⁶ Kivonat a Felsőzempléni Református Egyházmege Közgyűlésének Jegyzőkönyvéből, 1930. augusztus 14. 6. sz. – TIREL, PF-10.

³⁷ A szlovák egyházmege ügye. In: *Református Egyház és Iskola*, 1931. február 15. 2–3. p.; PÉTER MIHÁLY: A Cirkevné Listy egy cikke és a hozzá fűzött megjegyzések. In: *Református Egyház és Iskola*, 1931. február 22. 1–3. p.; MAGDA SÁNDOR: Péter Mihály püspök és a szlovákság. In: *Református Egyház és Iskola*, 1932. április 3. 1–2. p.

³⁸ Péter Mihály körlevele lelkészekhez, 1931 április 20. – TIREL, PF-11.

³⁹ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1932. október 11–12. Szerk.: Szőke István. 51. sz.

tagjai között. Haraszty Károly pályini lelkész arról számolt be Péterhez írt levelében, hogy a szlovák gyülekezetek 90%-a nem hajlandó sem a beretkei árvaház, sem a losonci teológia támogatására adakozni, mondván, hogy azok kizárólag magyar érdekeket szolgálnak.⁴⁰ Péter érzékelve a növekvő feszültséget úgy döntött, hogy tanácskozássra hívja össze a szlovák egyházközségek lelkészeit. 1932. június 14-én került erre sor Gálszécsen. Tíz lelkész részvételével zajlott a tanácskozás, amely Péter megnyitó beszédével kezdődött. Ebben felhívta a lelkészek figyelmét a keresztyén gyülekezeteket érő világméretű kihívásokra, veszélyekre, melyekkel szemben csak összefogással és nem széthúzással vehetik fel a harcot. A beszéd után Tomasulya János egy memorandumot olvasott fel, mely, mint mondta, a szlovák kálvinisták kívánságait tartalmazta. Ebben szerepelt, hogy az egyházkerület már most, a zsinati törvények állami elfogadása előtt állítsa fel a szlovák egyházmegyét, mégpedig olyan módon, hogy azokat a gyülekezeteket is sorolják bele az új egyházmegyébe, amelyekben az 1930-as népszámlálás adatait figyelembe véve szlovák reformátusokat találtak. Az értekezlet úgy határozott, hogy a memorandumot az egyházkerületi közgyűlés elé felterjeszti. Péter a memorandumra való válaszában felolvasta a szlovák egyházmegye megalakításáról szóló törvénykönyv ide vonatkozó rendelkezéseit, melyek kimondják, hogy csak 13 anyaegyházközség tartozik automatikusan a szlovák egyházmegyéhez, a többiekben pedig csupán a törvénykönyv állami ratifikációja után lehet döntésre vinni a kérdést, de azokban is egyedül népszavazás útján. Péter felvilágosítását az értekezlet résztvevői megnyugvással fogadták.⁴¹

A legközelebbi egyházkerületi közgyűlésen, 1932 októberében aztán valóban napirendre is került a Tomasulya-féle memorandum tárgyalása. Előadója Mertens Alfréd, a felső-zempléni egyházmegye főgondnoka volt. Jelentésében sérelmezi, hogy Tomasulya ezeréves magyar elnyomatást emleget memorandumában, illetve arról beszél, hogy Kassa és Tóketerebes környékén sok, magát magyarnak valló református valójában magyarosított szlovák. Követeli a szlovák egyházmegyébe beosztani az elmagyarosított szlovák gyülekezeteket. A magyarosítás megszüntetésére szólítja fel a jelenlegi egyházi vezetést is, vagyis őket is hasonló vádakkal illeti, mint elődeiket. Követeli, hogy az egyházi közigazgatás minden szintjén használható legyen az államnyelv is, nem csak a magyar. Követeli a szlovák reformátusok minden egyházi fórumon való képviselését, a szlovák egyházmegye határainak nyitva hagyását, a szlovák egyházak vizitációs jegyzőkönyveinek kétnyelvűségét, a kassai és nagymihályi középiskolákban szlovák hitoktató alkalmazását, szlovák nyelvű tankönyveket, a losonci teológián szlovák nyelvű tanszék felállítását, arra szlovák előadó kinevezését, a szlovák teológusok más teológiákon való tanulásának szabadságát, a kápláni és papi vizsgák szlovák nyelven való letételének lehetőségét. Mertens véleményezésében kifejti, hogy bár a magyarságot sértő, hamis állításokkal nem ért egyet és azokat visszautasítja, a memorandumban vannak jogos igények és követelések is megfogalmazva,

⁴⁰ Haraszty Károly levele Péter Mihályhoz, 1931. április 30. – TiREL, PF-11.

⁴¹ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület szlovák egyházaiban működő lelkészek Gálszécsen tartott értekezletének jegyzőkönyve, 1932. június 14. – TiREL, PF-14. 1–3. sz.

melyekre nézve javasolja, hogy az egyházkerület egy bizottságot hozzon létre, mely elkészíti az azokra adandó válaszokat. Mertens javaslatát Idrányi Barna abaújtornai esperes azzal javasolta kiegészíteni, hogy a kiküldendő bizottság jogosíttasson fel arra, hogy felvegye a kapcsolatot a Szlovák Kálvinisták Szövetségével, és velük tárgyalásokat folytasson követeléseikről. A kerületi közgyűlés mindkét javaslatot elfogadta. A bizottság tagjai lettek: Idrányi Barna elnök, Sutka István és Kiss Bálint kerületi ügyészek, Lengyel József egyházkerületi tanácsos és Mertens Alfréd.⁴² Természetesen sokan a szlovák egyházmegye követelői közül a kerületnek ebben a határozatában már győzelmüket és vágyott céljaik elérését vélték meglátni, ahogyan az több újság hasábjain is megjelent. Ezért Péter püspök fontosnak tartotta a bizottság tagjait körlevélben megkeresni, és figyelmeztetni őket a várható terrorisztikus lelki nyomásra, amely rájuk fog helyeződni, illetve a pozsonyi törvénykönyv IX. törvénycikkének fentebb már említett kitételeire a szlovák egyházmegyébe automatikusan bekerülő tizenhárom gyülekezeetről, és a törvénynek az állami elfogadás utáni életbelépéséről.⁴³

Sajnos ez volt Péter püspökségének utolsó említésre méltó momentuma a szlovák egyházmegyével kapcsolatban, mivel 1932 decemberének végén tragikus hirtelenséggel elhunyt. Helyére a gyülekezetek 1933 tavaszán Idrányi Barnát választották püspökül. Idrányi székfoglaló beszédében püspöki programja részeként az állammal való kapcsolatokról szólva kiemelte, hogy a lehető legteljesebb konszolidációra és békességre fog törekedni ezen a téren.⁴⁴ A rendelkezésre álló források alapján általánosságban elmondható, hogy rövid püspöksége ideje alatt Idrányi hajlandóságot mutatott a szlovák egyházmegye megalakítására. Tornallyay Zoltán egyházkerületi főgondnokhoz írt levelében például kifejti, hogy tarthatatlannak gondolja azt az érvet, hogy a szlovák egyházmegye csak az egyházi törvények állami ratifikációja után hozható létre. Közben megkezdődtek a tárgyalások az egyházkerületi bizottság és a Szlovák Kálvinisták Szövetsége között. A módszer az volt, hogy előbb mindkét fél egy-egy megbízottja, Balázs János és Mertens Alfréd folytattak egymással tárgyalásokat, majd amikor ők megállapodásra jutottak, akkor hívták össze a két testületet is egy közös megbeszélésre. Úgy tűnik, hogy Tomasulya gálszécsi értekezletre írt memorandumát a bizottság alkalmatlannak minősítette arra, hogy a közös tárgyalások alapját képezze, valószínűleg a fentebb említett magyarellenes vádaskodások miatt, ezért 1933 januárjában Tomasulya egy új memorandumot adott át a bizottságnak, ami valószínűleg a magyarellenes részletek kivételével ugyanazokat a követeléseket tartalmazta, mint a gálszécsi memorandum.⁴⁵ A tárgyalások befejezését Idrányi sajnos már nem érthette meg. 1933

⁴² A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1932. október 11–12. Szerk.: Szőke István. 51. sz.

⁴³ Péter Mihály körlevele a szlovák egyházmegye ügyében kiküldött egyházkerületi bizottság tagjaihoz, 1932. november 28. – TiREL, PF-14.

⁴⁴ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1933. május 10. Szerk.: Magda Sándor. 5. sz.

⁴⁵ Mertens Alfréd levele Idrányi Barnához, 1933. május 19. – TiREL, PF-16.; Idrányi Barna levele Tornallyay Zoltánhoz, 1933. június 8. – TiREL, PF-15.

szeptemberében tragikus hirtelenséggel elhunyt. A bizottság nevében Kiss Bálint 1933 októberében számolt be a szeptember 22-i tárgyalások eredményéről a közgyűlésnek. Eszerint a bizottság a Szlovák Kálvinisták Szövetségének követeléseire nézve a következő javaslatokat tette: 1. A szlovák reformátusoknak adassék külön képviselő a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerületben és a konventben. 2. A szlovák egyházmegyét a kerület azonnal hozza létre. 3. A nagymihályi, kassai és ungvári szlovák nyelvű középiskolák katechéta állásainak szervezésére a kormányt kell felkérni. 4. A közgyűlés tegyen javaslatot az egyetemes konventhez arra, hogy a losonci teológián az egyik szakcsoport előadójaul szlovák tanárt alkalmazzanak, hogy a szlovák tanulóknak alkalmuk legyen saját anyanyelvükön képzésben részesülni. 5. A gyülekezeteknek a szlovák egyházmegyéhez való csatolása, az automatikusan odasorolt egyházközségeken felül, népszavazással történjék, különösen oda kell azonban figyelni arra, hogy egyik fél részéről se történjen visszaélés. 6. A kétnyelvű egyházlátogatási jegyzőkönyveket a szlovák gyülekezetekben vezesse be az egyházkerület. 7. Amennyiben a felállítandó szlovák egyházmegye új vallástani könyv kiadását határozná el, ezt csakis felettes hatóságainak jóváhagyása után eszközölheti. Az egyházkerületi közgyűlés ezeket a javaslatokat kivétel nélkül elfogadta. Így a szlovák egyházmegye megalakítása elől már csak egy akadályt kellett elhárítani: a kerületi közgyűlés elrendelte, hogy mivel az 1907-es egyházi törvény kimondja, hogy az egyházmegyék beosztását érintő minden változás az érintett egyházmegyék beleegyezésével kell hogy történjék, ezért a felső-zempléni és az ungi egyházmegyék sürgősen nyilatkozzanak erről a kérdésről. A közgyűlés azt is elhatározta, hogy mivel a szlovák egyházmegye létrehozása az egész egyetemes egyházat érintő ügy, ezért az érintett egyházmegyék hozzájáruló döntése esetén azt a konventre is felterjeszti.⁴⁶ A felső-zempléni és ungi egyházmegyék rendkívüli közgyűlésére 1933. december 28-án került sor. Mindkét egyházmegye elviekben hozzájárult a szlovák egyházmegye megalakításához, bár megállapították, hogy az érintett gyülekezetek egyike sem terjesztett fel ez irányú kérelmet. Kiemelték továbbá, hogy csak a IX. törvénycikkben felsorolt gyülekezetek csatlakozásához járulnak hozzá, illetve hogy – szintén a törvénycikk rendelkezései szerint – a szlovák egyházmegyéhez csatlakozó gyülekezetek nem tarthatnak igényt a történelmi egyházmegyék vagyonának, alapítványainak, alapjainak semmilyen megosztására.⁴⁷ Az ungi közgyűlés jelenlévő szlovák képviselői erre kijelentették, hogy ők nem önként, hanem kényszer hatására csatlakoznak a szlovák egyházmegyéhez. Erre a megyei közgyűlés azzal küldte haza őket, hogy tartsanak egyházközségi gyűléseket, és nyilatkozzanak szándékaik felől minél hamarabb az egyházmegyéhez. Ez meg is történt, melynek során Záhor leányegyház kivételével minden egyházközség a szlovák egyházmegyéhez való csatlakozás mellett döntött. Kijelentették azonban, hogy igényt tartanak a történelmi egyházmegyével

⁴⁶ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1933. október 11. Szerk.: Magda Sándor. 34. sz.

⁴⁷ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1934. március 20. Szerk.: Szőke István. 21. sz.

való vagyonmegosztásra.⁴⁸ Nagyon jellemző magatartás, hogy bár a megállapodás megszületett, és mondhatni mindenben teljességgel a Szlovák Kálvinisták Szövetségének akarata érvényesült, Tomasulya 1934 márciusában már újabb követelésekkel bombázta az egyházkerületet azzal kapcsolatban, hogy melyek azok az egyházközségek, amelyeket még a törvényben meghatározottakon kívül automatikusan a szlovák egyházmegebe kell besorolni.⁴⁹

1934 tavaszán aztán Idrányi halála után Magda Sándor, addigi főjegyző, csicséri lelkész lett az egyházkerület püspöke. Ha korábban Idrányi székfoglaló beszéde nagyon tetszhetett a szlovák egyházmeget követelőknek, akkor Magda püspöki programismertetése kissé lehűthette a kedélyeiket. Szemükre vetette, hogy csupán politikai eszköz számukra a szlovák egyházmege ügye, és nem a szlovák református hívek hitbeli felemelése ezzel a céljuk. Ugyanakkor az egyházmege megalakítását fontosnak és szükségesnek ítélte, mint ami a szlovák reformátusok jogos igénye.⁵⁰ Az egyetemes konvent azonban teljességgel keresztülhúzta az egyházkerület törekvéseit. 1934. júniusi ülésén a konvent kifejtette, hogy az egyházkerület elvi szándéknyilatkozatát a szlovák egyházmege felállítására tudomásul veszi ugyan, de a gyakorlatban az csak akkor valósulhat meg, ha az egyházi törvénykönyvet, és abban a IX. törvénycikket az állam szentesíti. Kifejtették, hogy az azonnali létrehozás előtt olyan akadályok állnak – a vagyonmegosztás és a népszavazás nélkül besorozandó gyülekezetek kérdése –, amelyek azt indokolják, hogy az egyház várja meg a törvénykönyv jogerőre emelkedését.⁵¹

A felháborodás természetesen elképzelhető mértékű volt a szlovák izgatók részéről. A *Slovenské Kalvinské Hlasy* újra arra szólította fel a szlovák gyülekezeteket, hogy ne tiszteljék lelkészeiket és ne hallgassanak rájuk. A református egyházat mostohaanyaként aposztrofálta, amely csak eltaszítja a szlovákokat magától.⁵² Az ilyen és ehhez hasonló hírlapi támadásokkal és közéleti megnyilvánulásokkal szemben Magda püspök kérte a Szlovák Kálvinisták Szövetségének hathatós védelmét, cáfolatát a kálvinista szolidaritásra és az egyetemes református egyház jó hírnevének megvédésére hivatkozva,⁵³ ők azonban ezt visszautasították, mondván: tagadhatatlan tény, hogy sok sérelem éri őket a magyar reformátusok részéről, és eddig a gálszécsi memorandumba foglalt egyetlen követelésük sem teljesült.⁵⁴ Magda, talán a kedélyek lenyugtatása céljából is, az 1934.

⁴⁸ A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1934. június 27. Szerk.: Patay Károly. 22. sz.

⁴⁹ Papp József levele Szőke Istvánhoz, 1934. március 13. – TIREL, PF-18.

⁵⁰ A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1934. március 20. Szerk.: Szőke István. 6. sz.

⁵¹ A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1934. június 27. Szerk.: Patay Károly. 22. sz.

⁵² SZILÁGYI LÁSZLÓ: Generálny konvent pochoval slovensky seniorat. In: *Református Egyház és Iskola*, 1934. augusztus 5. 4–5. p.

⁵³ Magda Sándor levele Szlovák Kálvinisták Szövetségéhez, 1935. március 11. – TIREL, PF-20.

⁵⁴ Szlovák Kálvinisták Szövetségének levele Magda Sándorhoz, 1935. április 5. – TIREL, PF-20.

októberi kerületi közgyűlésen az egyházi törvények állami ratifikációját már igen közeli eseménynek nevezte, ezért javasolta a közgyűlésnek újra egy bizottság kiküldését azzal a céllal, hogy mire a ratifikáció megtörténik, minden vitás részletkérdés rendeződjék. Kijelentette ugyanakkor, hogy épp úgy, ahogy az állami életben, a magyar kisebbségnek alkalmazkodnia kell a többséghez, a református egyház keretein belül a szlovák református kisebbségnek alá kell vetnie magát a magyar többségnek. Ha ezt nem fogadják el, mondta Magda, akkor jobb, ha máris szétválunk útjaik.⁵⁵ A bizottság megalakult ugyan, mivel azonban az egyházi törvények elfogadása az állam részéről még váratott magára, ezért évekig semmilyen tevékenységet nem végzett.⁵⁶ Annál inkább dolgozott a Szlovák Kálvinisták Szövetsége. 1936. május 10-i közgyűlési határozatukban kijelentették, hogy továbbra is a szlovák reformátusok jogaiért fognak dolgozni. Megkeresést intéztek a kormányhoz, melyben az elfogadandó egyházi törvény IX. törvénycikkének azon kitételei ellen emelték fel szavukat, amelyekben a szlovák egyházmegyébe automatikusan besorolandó gyülekezetek vannak felsorolva. Kérték az ott található listának a bővítését. Kérlelmezték az egyetemes konventtől a szlovák egyházmegye felállítására vonatkozó határozatának felülvizsgálását, valamint a szlovák gyülekezetek felmentését azok alól az anyagi terhek alól, amelyek csak magyar érdekeket szolgálnak, mint a beretkei árvaház és a losonci teológia támogatása. Az egyházkerületi bizottság tagjai 1936 szeptemberében ültek le újra tanácskozásra a Szlovák Kálvinisták Szövetségének képviselőivel, a vitás pontok azonban ugyanazok voltak, amelyeket az előző évekből már megismerhettünk. Közeledés az álláspontok között nem történt. A szlovákok fenyegetőzéseképpen kilátásba helyezték a szlovák egyházmegyének az egyházkerület és a konvent megkerülésével történő önálló megalakítását. A kerületi közgyűlés reakciója a szlovákok felé a türelemre intés, a konvent felé pedig a törvények állami elfogadása iránti sürgetés kérelmezése volt.⁵⁷ A konvent válasza erre újra annak kinyilvánítása volt, hogy ragaszkodik korábbi érveihöz és határozataihöz.⁵⁸

Befejezés

A szlovák egyházmegye felállításának kísérletei ezzel végképp zsákutcába kerültek. Úgy gondolom, jól jellemzi ez a történet az egész csehszlovák időszakot, és azt, mennyire nem volt képes a csehszlovák vezetés felőni ahhoz a feladathoz, hogy egy soknemzetiségű, sokféle érdekcsoportot magában foglaló országot konszolidáljon, egységesítsen és megfelelően kormányozzon. Az a tény, hogy a csehszlovák kormány húsz év alatt nem volt képes a viszonyát rendezni a csehszlovákiai magyar református egyházzal, pedig erre az egyház részéről minden feltétel adott volt, jól

⁵⁵ A Szlovenszkói Tiszáninenni Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1934. október 25. Szerk.: Szőke István. 7. sz.

⁵⁶ A Szlovenszkói Tiszáninenni Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1935. október 24. Szerk.: Szőke István. 18. sz.

⁵⁷ A Szlovenszkói Tiszáninenni Református Egyházkerület Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1936. november 3. Szerk.: Kőmíves Sándor. 23. sz.

⁵⁸ A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1937. április 14. Szerk.: Czeglédy Pál. 41. sz.

szemlélteti, miért volt bukásra determinálva a csehszlovák politikai vezetés.